

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת שופטים, תשס"ח
מספר 772מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

צדק צדק תרדוף

פרשתנו נפתחת בדרישה להקים מערכת משפט. התורה מדגישה פעמיים שיש לשפוט משפט צדק ואף יש לרדוף אחריו:

שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכֹל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשֹׁכְטֶיךָ וְשֹׁפְטֵי אֶת הָעָם מִשֹּׁפֵט צָדֵק. לֹא תִטֶּה מִשֹּׁפֵט לֹא תִכְרֹם פְּנֵים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד פִּי הַשֹּׁחַד יַעֲזֹר עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְבָרֵי צְדִיקִים. צָדֵק צָדֵק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיִרְשָׁתָּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ. אִמְנֵם קִשָּׁה לַתֵּת הַגְּדֵרָה אַחַת לְמִשְׁמַעוֹ שֶׁל הַמוֹנֵחַ 'צָדֵק' בְּמִקְרָא,¹ אֲךָ כֵּאֵן הוּא בְּרוּר: דְּרִישָׁה לְדִין אִמְתָּ, דִּין שְׁאִינוֹ מוֹשַׁפֵּעַ מְשִׁיקוּלִים זָרִים כְּגוֹן שׁוֹחַד. אֲלֵא שְׁעִיּוֹן בְּמִדְרָשֵׁי הַהֲלָכָה שֶׁל הַתְּנַאִים עַל אִוֹדוֹת פְּסוּקִים אֵלֶּה מְגַלֶּה תְּמוּנָה מוֹרַכְבַּת מִזֶּה, וּמִפִּאֵת קוֹצֵר הִירִיעָה לֹא נוֹכַל לְהַצִּיגָה בְּמִלּוּא הַיִּקְפָּה.

זה לשונו של "מדרש תנאים לדברים" לפסוק יח:

'מִשֹּׁפֵט צָדֵק' – אָמַר הַקַּב"ה לְדִינֵינִי אִם עוֹשִׂים אִתְּם מִשֹּׁפֵט אִמְתָּ בְּאֶרֶץ אֲנִי עוֹשֶׂה עִמָּכֶם צְדָקָה מִן הַשָּׁמַיִם שְׁנֵאמַר (תה' פה: יב) 'אִמְתָּ מְאָרֶץ תִּצְמַח וְצָדֵק מִשָּׁמַיִם יִשְׁקֶף'. וְאִם מִטִּין אִתְּם אֵת הַדִּינֵינִי אִתְּם מִטִּין עִצְמָכֶם לְגִיחָנָם לְכַךְ נֵאמַר 'לֹא תִטֶּה מִשֹּׁפֵט'. דְּבַר אַחֵר: 'וְשֹׁפְטֵי אֶת הָעָם מִשֹּׁפֵט צָדֵק' – שִׁיחִיו מְכַרְעִין לְזִכּוֹת לֹא לְחֻבָּה.

הדרשה הראשונה אכן דוגלת בהקבלה בין "משפט צדק" ל"משפט אמת", כלומר משפט שאינו לוקה בהטיה כלשהי. אולם בדרשה השנייה נאמר לכאורה דבר הפוך: הוראה לשופטים (ולכן היא גם מנוסחת בלשון רבים, כלשון הפסוק הנדרש) להכריע את הדין לזכות ולא לחובה, לכאורה גם כשנראה להם שיש לחייב! הלזה ייקרא "משפט צדק"?

דברים אלה מזכירים את דברי מדרש ההלכה לספר ויקרא. על הפסוק "לֹא תַעֲשׂוּ עֹל בְּמִשְׁפָּט לֹא תִשָּׂא פְּנֵי דָל וְלֹא תִהְדָּר פְּנֵי גְדוֹל בְּצָדֵק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ" (ויק' יט: טו) אומר הספרא (קדושים פרשה ב, פט, ע"א):

"בְּצָדֵק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ" – שֶׁלֹּא יִהְיֶה אֶחָד מְדַבֵּר כָּל צוּרְכוֹ, וְאֶחָד אֶתָּה אֹמֵר לוֹ קִצֹר בְּדַבְרֶיךָ, שֶׁלֹּא יִהְיֶה אֶחָד עוֹמֵד וְאֶחָד יוֹשֵׁב...

דבר אחר: "בְּצָדֵק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ" – הוּי דִּן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זִכּוֹת.

גם כאן אפשר לראות דרשה אחת הדורשת מן הדיין להשתדל לעשות צדק במובן של העדר הטיה והפליה, ודרשה אחרת התובעת לדון לכף זכות דווקא. דא עקא, שהספרא בדרשתו השנייה נראה כמדבר בהקשר המוסרי הכללי ומפנה את הוראתו לכל אדם,² ואילו 'מדרש תנאים' מדבר בבירור על ההליך השיפוטי בבית הדין.

תופעה דומה מוצאים במדרש ההלכה השני לספר דברים, בדרשות לפסוק כ (ספרי דברים,

פסקא קמד, עמ' 199-200):

¹ למשל: י"ש ליכט, "צדק, צדקה, צדיק", אנציקלופדיה מקראית ו, עמ' 678-685.

² על פי משנת אבות א, ו. וראו הסיפורים בבבלי, שבת קכז ע"ב ואבות דרבי נתן נו"א, ח (מהדורת שכטר, עמ' 37), ונו"ב, יט (עמ' 40).

'צֶדֶק תִּרְדֹּף' – מנין יצא מבית דין זכאי אין מחזירים אותו לחובה? תלמוד לומר 'צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף', יצא חייב מנין שמחזירים אותו לזכות שנאמר 'צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף'.
דבר אחר: 'צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף' – רדוף אחר בית דין שדינו יפה, אחר בית דינו של רבן יוחנן בן זכאי ואחר בית דינו של רבי אליעזר.

אף כאן קיימת שניות זו. הדרשה השנייה קוראת לעשייתו של דין אמת, ולכן קוראת לבעל דין לברר את דינו בבית דין מובחר, שבו מן הסתם יקבל דין צודק יותר מאשר יקבל בבית דין שבו חכמים מנוסים פחות. אולם גם כאן רואים דרשה ראשונה שאינה מובנת: מדוע יוחזר הנידון לבית הדין רק במקרה של ראייה לזכותו הבאה לאחר הרשעתו, ולא במקרה ההפוך? וכי נאשם שזוכה בטעות בשל העדר ראיה מכריעה לחובתו, אין האמת דורשת לחייבו משנמצאה הראיה? ההסבר לשניות שראינו פשוט. הדרשה השנייה עוסקת בדיני ממונות, שהרי היא מדברת על מצב המאפשר לבחור את בית הדין ועל תנאים שפעלו בעת שכבר לא הייתה סמכות לדון בנפשות, ואילו הדרשה הקודמת לה עוסקת בדיני נפשות. הדין המובא בה מופיע במשנת סנהדרין ד, א כאחד ההבדלים שבין סדרי הדין בממונות ובין אלה שבנפשות: "דיני ממונות מחזירין בין לזכות בין לחובה דיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה". משנה זו מונה עוד הבדלים רבים בין שני סוגי הדין, ועולה ממנה שבדיני ממונות החובה והזכות שקולות הן, ואילו בדיני נפשות נעשה כל מאמץ להגיע לתוצאה שתזכה את הנאשם.

מכאן אפשר להבין גם את דברי 'מדרש תנאים'. דרשתו השנייה נוגעת לדיני נפשות, ובהם נדרשים הדיינים להכריע לכף זכות,³ ואילו הראשונה נוגעת לדיני ממונות,⁴ וכן דרשתו הראשונה של הספרא המדברת על שני בעלי דין, כלומר על דיני ממונות.

נמצאנו למדים שבדיניהם של מדרשי ההלכה בדרישת התורה שהמשפט יהיה 'משפט צדק' יש הבחנה בין שני משמעים של המונח "צדק": 1. אמת – פירוש המיוחד לדיני ממונות; 2. זכות – פירוש המיוחד לדיני נפשות. מה משמעות הדבר?

אין ספק שהבחנה זו עולה מן ההפרדה החד-משמעית שיוצרים התנאים בין דיני ממונות ובין דיני נפשות. בדיני ממונות, שלא כבדיני נפשות, נידונים שניים, ואי אפשר לדון בעל דין אחד ל'זכות' בלי לדון את האחר ל'חובה'. פשט דברי התורה הוא שאסור לדיינים להטות את הדין לטובת אחד מבעלי הדין – עשיר או עני. כיוון שאין בעל דין אשר מראש עדיף על חברו, הדבר היחיד שצריך להנחות את פסיקתם של הדיינים הוא האמת, וממילא זהו המשמע של 'צדק' בכתוב.

ואולם בדיני נפשות המצב שונה מבדיני ממונות. סדרי הדין והראיות שלהם עוצבו בידי התנאים כך, שכמעט לא היה אפשר לענוש את העבריין. יש מקורות רבים לעובדה זו ולפשרה מספרות חז"ל ומן הספרות התורנית המאוחרת ממנה, והדבר אף נבחן רבות במחקר, ואין כאן המקום להאריך. אך תוצאת המאמץ הגדול של התנאים – היא אשר יהא פשרו, לעצב מערכת משפט שבה כמעט אי-אפשר להעניש עברינים בדיני נפשות, מנוגדת לכאורה לא רק לעובדה הפשוטה שלפיה התורה מונה עבירות רבות שעונשן מוות, אלא גם למובן הפשוט של צדק שיפוטי בתורה, כלומר 'אמת'. על כן התנאים מציעים משמעות חלופית ל'צדק': זכות. כך אפשר ליישב את דרישת התורה ל"משפט צדק" עם הדרך שבה עיצבו חז"ל את דיני הנפשות.

הא כיצד? ייתכן שחכמים הסתמכו בין השאר על משמע השמות 'צדיק' ו'צדקה'. כבר במקרא 'צדיק' משמש בכמה משמעים, לרבות המובן של אמיתי וישר,⁵ אולם יש משמעויותו היא חף מפשע וזכאי בדין.⁶ גם ל'צדקה' משמעויות רבות במקרא, וברור שההוראה 'זכות' היא אחד המשמעיים בקשת המשמעויות שלה.⁷

אם כן, טענתי היא שהתנאים ניסו ליישב את תפיסתם הכללית בדיני נפשות, שיש להימנע מענישה בעונש מוות בבית הדין הארצי, עם דרישת התורה ל"משפט צדק". תפיסתם זו היא

³ השורש כ-ר-ע בהקשר של דין בבית דין ארצי (מה שאין כן בדין שמים) מצוי בכל הספרות התלמודית עוד פעם אחת בלבד, אף שם בהקשר של דיני נפשות (תוספתא, סנהדרין ט, ד [מהדורת צוקרמנדל, עמ' 429]).

⁴ בספרות התנאית והאמוראית האיום על הדיינים שלא להטות את הדין מופיע כמעט תמיד בהקשר של דיני ממונות דווקא, ולאור הנאמר כאן הדברים ברורים, משום שרק בממונות יש דרישה לדון 'דין אמת'.

⁵ למשל, דב' ד: ח; ישע' מא: כו.

⁶ דוגמה למובן של חף מפשע: "וַיִּגַּשׁ אֲבִרְהָם וַיֹּאמֶר הֲאֵף תִּסְפָּה צְדִיק עִם-רָשָׁע" (בר' יח: יג); ולמובן של זכאי בדין: "כִּי-יִהְיֶה רִיב בֵּין אַנְשִׁים וְנָגְשׁוּ אֶל-הַמִּשְׁפָּט... וְהַצְדִּיקוּ אֶת-הַצְדִּיק וְהָרְשִׁיעוּ אֶת-הָרָשָׁע" (דב' כה: א).

⁷ למשל, במופע הראשון של המילה במקרא: "וְהָאָמֵן פֶּה" וְיִחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה" (בר' טו: ו).

שהביאה אותם לנסות ולפרש 'צדק' שלא על פי פשוטו של מקרא בפסוקים דנן, אך בקרבה למשמעותם של מונחים דומים. הוראתו המוסרית הכללית של יהושע בן פרחיה "הוי דן את כל האדם לכף זכות" הפכה להוראה משפטית המופנית אל הדיין בדיני הנפשות, והוא מצווה לעשות כל מאמץ להשאיר את הנאשם בחזקת זכאי, כלומר 'צדיק'.

ד"ר עמיחי רדזינר

הפקולטה למשפטים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>